

**Diagnoza zjawiska wykluczenia społecznego i zawodowego
osób młodych w województwie wielkopolskim**

Opracowanie: dr Dominik Buttler, Katedra Pracy i Polityki Społecznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Sfinansowano ze środków Funduszu Pracy przyznanych dla województwa wielkopolskiego na przygotowanie do organizacji konkursów regionalnych, których celem będzie aktywizacja młodzieży na rynku pracy – zgodnie z „Planem realizacji Gwarancji dla Młodzieży w Polsce”.

SPIS TREŚCI

1. Wprowadzenie.....	4
1.1 Pojęcie wykluczenia społecznego i jego wymiary.....	5
1.2 Kategoria NEET a zagrożenie wykluczeniem społecznym	6
1.3 Charakterystyka danych wykorzystanych w analizie oraz przyjęta metoda badawcza.....	7
2. Osoby młode (18-25 lat) z kategorii NEET na tle osób kształcących się i/lub pracujących.....	9
2.1 Podstawowe wskaźniki socjodemograficzne	10
2.2 Kompetencje i kwalifikacje	11
2.3 Kapitał społeczny	12
2.4 Dobrostan psychiczny	14
2.5 Stan zdrowia i styl życia	15
2.6 Warunki życia	16
3. Potencjał przedsiębiorczości wśród młodych bezrobotnych (18-29 lat).....	18
3.1 Kompetencje i kwalifikacje młodych bezrobotnych z punktu widzenia promowania przedsiębiorczości	18
3.2 Skłonność młodych bezrobotnych do podejmowania własnej działalności gospodarczej.....	20
4. Problem wczesnego porzucania kształcenia (<i>early drop-out</i>).....	22
5. Wnioski i rekomendacje.....	23
6. Literatura	26

1. Wprowadzenie

Dynamiczne zmiany, zwłaszcza w sferze rynku pracy i edukacji, które dokonały się w okresie ostatnich 25 lat istotnie zmieniły (głównie na gorsze) warunki rozpoczynania karier zawodowych przez osoby młode. Po pierwsze, znacznie zwiększył się odsetek młodych osób decydujących się na kontynuację kształcenia na poziomie szkolnictwa wyższego. W ciągu kilkunastu lat udział ten ze stosunkowo niskiego poziomu urósł do jednego z najwyższych na świecie (obecnie około 50 proc. osób z danego rocznika podejmuje studia wyższe). Szybki wzrost liczby studentów negatywnie wpłynął na jakość kształcenia na poziomie wyższym. Popularność kształcenia na poziomie wyższym nie dotyczyła w takim samym stopniu wszystkich kierunków. Szczególnym powodzeniem cieszyły się kierunki tanie w organizacji, np. socjologia, ekonomia, politologia. Zdaniem Kabaja „struktura kształcenia [...] w Polsce, w coraz mniejszym stopniu zależy od bieżącego i perspektywicznego popytu na pracę i sytuacji na rynku pracy. Wyznaczają ją cztery motywacje [...] aspiracje młodzieży i rodziców, motywacje rektorów wyższych szkół publicznych i prywatnych, motywacje władz lokalnych decydujących o sieci szkół ponadpodstawowych i motywacje władz centralnych” (Kabaj, 2010, s.29). Po drugie, zaniedbany (według niektórych autorów, w tym Kabaja, wręcz zdegradowany) został system kształcenia zawodowego, a modele wejścia osób młodych na rynek pracy upodobniły się do siebie. Po trzecie, wobec umasowienia edukacji na poziomie wyższym zaznaczyła się segmentacja studentów, tzn. w szkołach publicznych w trybie dziennym relatywnie częściej kształcą się słuchacze pochodzący z rodzin o wyższym statusie społecznym, studenci z niższych warstw społecznych kształcą się częściej w trybie zaocznym i szkołach niepublicznych (Domański, 2010). Wydaje się prawdopodobne, że granice segmentacji mogą przebiegać również pomiędzy kierunkami studiów (w kontekście polskim problem ten nie jest dobrze zbadany, nieliczne analizy w tym zakresie, por. Szreder et al., 2012). Po czwarte, wydaje się, że w Polsce ukształtował się stosunkowo niekorzystny dla osób wchodzących na rynek pracy układ instytucjonalny, na który składa się system edukacji kształcący przede wszystkim w obszarze kompetencji ogólnych oraz wysoki poziom ochrony zatrudnienia (por. Buttler, 2010 na podstawie artykułu Richarda Breena (Breen, 2005)). W systemie z dominującym kształceniem ogólnym pracodawcy mają ograniczoną wiedzę na temat faktycznych kompetencji absolwentów. Będą więc ostrożni przy ich angażowaniu, tym bardziej, że stosunkowo wysoki poziom ochrony zatrudnienia zwiększa koszty zwolnienia nieodpowiedniego pracownika.

Wymienione czynniki mają w zasadzie niekorzystny wpływ na sytuację osób młodych na rynku pracy, a zbiorowość osób u progu kariery zawodowej uznać można jako grupę szczególnie narażoną na ryzyka społeczne.

1.1 Pojęcie wykluczenia społecznego i jego wymiary

Przytaczając definicję przedstawioną przez Czapińskiego i Panka wykluczenie społeczne należy uznać za stan, w którym „dana jednostka lub jakaś grupa społeczna, będąc członkiem wspólnoty (najczęściej chodzi o wspólnotę obywateli państwa), nie może uczestniczyć w pełni w ważnych dziedzinach życia tejże wspólnoty” (Czapiński i Panek, 2013, s. 342). Wykluczenie społeczne jako zjawisko wielowymiarowe nie może być utożsamiane z ubóstwem (choć ubóstwo jest silnie skorelowane z wykluczeniem mogąc stanowić zarówno jego przyczynę jak i skutek). Osoby ubogie nie muszą być wykluczone społecznie jeśli np. niski poziom zasobów materialnych rekompensowany jest przez wsparcie instytucjonalne czy ze strony rodziny. Z drugiej strony wykluczenie społeczne może dotyczyć osób żyjących w dostatku, np. jeśli nie mogą one uczestniczyć w pełni w życiu społecznym ze względu na dyskryminację czy niepełnosprawność. Za Czapińskim i Pankiem warto również podkreślić, że wykluczenie społeczne to zjawisko „dynamiczne a nie statyczne (ważniejsze są np. perspektywy zdobycia pracy niż aktualny stan bezrobocia) i relacyjne a nie strukturalne (uczestnictwo, motywacja, zaangażowanie, relacje społeczne, a nie statystyczna wysokość dochodu czy koszyk dóbr podstawowych)” (Czapiński i Panek, 2013, s. 343).

W praktyce badawczej wykluczenie społeczne mierzy się za pomocą dość arbitralnie przyjmowanego katalogu wskaźników. Na przykład w badaniu *Diagnoza Społeczna* wyróżnia się cztery wymiary wykluczenia społecznego mierzone za pomocą 10 wskaźników: wykluczenie fizyczne (wiek 50+, niepełnosprawność, samotność), wykluczenie strukturalne (mieszkanie na wsi, wykształcenie poniżej średniego), wykluczenie normatywne (uzależnienie od alkoholu lub narkotyków, konflikty z prawem, poczucie dyskryminacji), wykluczenie materialne (ubóstwo, bezrobocie).

Niniejszy raport w dużej części wykorzystuje dane z *Diagnozy Społecznej* i z tego względu odwołuje się do zdefiniowanego w *Diagnozie* katalogu wskaźników wykluczenia społecznego. Na potrzeby raportu katalog ten został jednak istotnie zmodyfikowany z uwagi na specyficzny zakres podmiotowy badania - młode osoby niepracujące, niekształące się i nieuczestniczące w szkoleniach (w literaturze anglojęzycznej na określenie tej grupy stosuje się akronim NEET, z ang. *Not in Education, Employment, or Training*).

W raporcie wyodrębniono następujące wymiary wykluczenia społecznego: kompetencje i kwalifikacje, kapitał społeczny, dobrostan psychiczny, stan zdrowia i styl życia, warunki życia.

1.2 Kategoria NEET a zagrożenie wykluczeniem społecznym

W literaturze zidentyfikowano i udokumentowano wiele, również długotrwałych, skutków bierności edukacyjnej i zawodowej w młodym wieku (przeгляд za: Sissons and Jones, 2012, s.9-10).

- Długoterminowa strata na wynagrodzeniu – występowanie okresów bezrobocia w młodym wieku wiąże się z kilkunastoprocentową stratą na wynagrodzeniu utrzymującą się nawet do 40 roku życia.
- Większa przestępczość – osoby z kategorii NEET są bardziej skłonne do popełniania przestępstw. Generuje to nie tylko wysokie koszty społeczne, ale ma również druzgocący wpływ na przebieg kariery zawodowej.
- Erozja kompetencji – bierność zawodowa pociąga za sobą ubytki wiedzy i umiejętności (także tzw. umiejętności miękkich), negatywnie wpływa również na podstawy.
- Pogorszenie dobrostanu psychicznego i fizycznego – bierność zawodowa wywołuje stres, źle wpływa na poczucie własnej wartości, zwiększa prawdopodobieństwo występowania konfliktów rodzinnych oraz sprzyja konsumpcji alkoholu i narkotyków.

• Utrata pewności siebie skutkująca m.in. spadkiem motywacji do poszukiwania pracy.

Bierność zawodowa i edukacyjna definiująca kategorię NEET nie jest jednoznaczna z wykluczeniem społecznym, ale może do niego prowadzić. Biorąc pod uwagę dynamiczny charakter wykluczenia społecznego warto również zaznaczyć, że bierność zawodowa wśród osób młodych nie musi być przyczyną, ale skutkiem wykluczenia. W tym wypadku dla polityki społecznej istotna jest identyfikacja czynników ryzyka wczesnej bierności edukacyjnej i zawodowej. Analiza danych z Europejskiego Badania Wartości (*European Value Survey*) przeprowadzona w ramach projektu *Young People and NEETs in Europe* pozwoliła na identyfikację niektórych z tych czynników. Należą do nich: niepełnosprawność, pochodzenie z rodziny imigrantów, status społeczny i ekonomiczny rodziców (niski poziom dochodów, niski poziom wykształcenia, bezrobocie rodziców), wychowywanie się w rodzinie niepełnej (por. Mascherini, 2012, s.3-4).

1.3 Charakterystyka danych wykorzystanych w analizie oraz przyjęta metoda badawcza.

- *Diagnoza Społeczna*

Badania na potrzeby projektu *Diagnoza Społeczna* prowadzone są cyklicznie od 2000 roku, a sam projekt badawczy jest, w deklaracjach autorów, diagnozą „warunków i jakości życia Polaków w ich własnym sprawozdaniu” (DS, 2014). Projekt prowadzony jest na reprezentatywnej próbie gospodarstw domowych w Polsce i składa się z dwóch modułów. Pierwszy z nich dotyczy kondycji gospodarstw domowych (wyposażenie, warunki mieszkaniowe, sytuacja finansowa, korzystanie z pomocy społecznej, źródła przychodów i wydatki). W ramach drugiego modułu badaniu poddawani są wszyscy dostępni domownicy z wylosowanych gospodarstw w wieku co najmniej 16 lat. Zakres tematyczny tego badania obejmuje takie zagadnienia jak: dobrostan psychiczny, zadowolenie z poszczególnych aspektów życia, subiektywna ocena materialnego poziomu życia, stan zdrowia fizycznego i psychicznego, styl życia i system wartości, zachowania społeczne i obywatelskie, sytuacja na rynku pracy, niepełnosprawność, wykorzystanie internetu. Zakres tematyczny *Diagnozy Społecznej* sprawia, że jest ona bardzo bogatym źródłem wskaźników pozwalających na wielowymiarową charakterystykę zjawiska wykluczenia społecznego.

- *Bilans Kapitału Ludzkiego*

Zainicjowane w 2010 roku przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości i Uniwersytet Jagielloński badanie *Bilans Kapitału Ludzkiego* jest projektem monitorującym rynek pracy z kilku perspektyw (BKL, 2014). Na całość projektu składa się 6 niezależnych badań ankietowych przeprowadzonych na losowo wybranych próbach z populacji studentów, uczniów, (zarejestrowanych) bezrobotnych, pracodawców, firm szkoleniowych oraz osób w wieku produkcyjnym. Całość dopełnia badanie kompetencji przeprowadzone na podstawie analizy ofert pracy. Dane z *Bilansu Kapitału Ludzkiego* wykorzystano do przedstawienia profilu kompetencyjnego bezrobotnych w wieku 18-29 lat (w grupie tej znajdują się również osoby pozostające bez pracy w okresie 48 miesięcy po ukończeniu edukacji). W przeciwieństwie do *Diagnozy Społecznej*, *Bilans Kapitału Ludzkiego* jest stosunkowo bogaty w informacje dotyczące deklarowanego poziomu kompetencji, doświadczeń zawodowych, chęci wykorzystania kompetencji w przyszłej pracy oraz potrzeb szkoleniowych. Charakterystyka bezrobotnych pod tym względem dostarcza potencjalnie cennych informacji dla programów wsparcia przedsiębiorczości skierowanych do osób pozostających bez pracy.

- *Sposób wyodrębnienia zbiorowości statystycznych i wykorzystywane metody analizy*

Zakres podmiotowy badania obejmuje 4 grupy:

- osoby w wieku 15-17 lat, które przerwały naukę;
- osoby w wieku 18-24 lata, które nie są zatrudnione, nie uczą się i nie doszkalają, w tym również osoby wymagające szczególnego wsparcia;
- osoby w wieku 18-25 lat zarejestrowane jako bezrobotne, w tym również studenci studiów zaocznych i wieczorowych;
- absolwenci szkół i uczelni, pozostających bez pracy w okresie 48 miesięcy po ukończeniu edukacji oraz bezrobotni w wieku 18-29

Ze względu na fakt, że w Polsce osoby niepełnoletnie objęte są obowiązkiem edukacyjnym, grono osób w wieku 15-17 lat, które przerwały kształcenie jest stosunkowo nieliczne. W badaniach reprezentatywnych populacja ta byłaby więc reprezentowana przez grupę kilku osób. Wszelkie próby statystycznego opisu, a tym bardziej wnioskowania oparte na tak małej zbiorowości, obarczone byłyby więc dużym ryzykiem błędu i nie przedstawiałyby praktycznie żadnej wartości poznawczej. Analiza dotycząca tej grupy zostanie przeprowadzona tylko na poziomie przeglądu literatury.

Dwie kolejne grupy zostały objęte analizą z wykorzystaniem danych z *Diagnozy Społecznej*. Spośród wszystkich obserwacji dostępnych w *Diagnozie* (próba reprezentatywna dla całej Polski) wyodrębniono grupę osób w wieku 18-25 lat mieszkających w województwie wielkopolskim. Ze względu na fakt, że taka operacja wydatnie zmniejszyła zbiorowość statystyczną, postanowiono połączyć dane z trzech najbardziej aktualnych edycji badania, z lat 2013, 2011 i 2009. Ostateczną zbiorowość liczącą 508 obserwacji podzielono na cztery grupy: pracujących, uczniów i studentów kształcących się w trybie dziennym, uczniów i studentów kształcących się w trybie wieczorowym i zaocznym oraz bezrobotnych i biernych zawodowo. Dwie pierwsze grupy nie są wprawdzie przedmiotem bezpośredniego zainteresowania raportu, stanowią jednak bardzo ważny punkt odniesienia dla grupy osób z kategorii NEET. Badając zjawisko wykluczenia społecznego trudno bowiem wskazać absolutną granicę, od której o takim wykluczeniu można mówić. Analiza taka jest łatwiejsza w interpretacji, gdy osoby bierne zawodowo i edukacyjnie zestawimy z ich pracującymi lub studiującymi rówieśnikami. Przeprowadzona w tej części raportu analiza, wykorzystuje przede wszystkim techniki porównawczej statystyki opisowej. Ze względu na to, że obliczenia prowadzone są na próbie statystycznej, większość analiz wzbogacona jest testami istotności statystycznej. Pozwala to na ocenę, na ile uzyskane wyniki odzwierciedlają sytuację w całej populacji. W zależności od poziomu pomiaru zmiennych wykorzystywano

parametryczny test dla prób niezależnych lub test proporcji. W tym drugim przypadku należy wskazać na specyficzny sposób raportowania istotności statystycznej. Różnicę proporcji należy uznać za istotną statystycznie na poziomie 5 proc., jeśli symbole (litery) w przypisie dolnym przy wielkościach procentowych są różne.

Do przedstawienia charakterystyki ostatniej grupy wykorzystano dane z badania osób bezrobotnych *Bilansu Kapitału Ludzkiego*, które zostało przeprowadzone w 2010 roku. Ostateczna próba wyodrębniona na podstawie kryterium wieku (18-29 lat) i województwa zamieszkania (woj. wielkopolskie) liczyła 275 obserwacji. Ze względu na fakt, że badaniem objęto tylko osoby bezrobotne, nie można było przedstawić tej grupy na tle osób pracujących czy studiujących. Przy niektórych analizach podzielono jednak zbiorowość statystyczną ze względu na poziom wykształcenia, ponieważ okazało się to ważnym kryterium różnicującym. Podobnie jak w analizie z wykorzystaniem danych z *Diagnozy Społecznej*, również w tym przypadku wykorzystano techniki statystyki opisowej wzbogaconej o testy istotności statystycznej.

2. Osoby młode (18-25 lat) z kategorii NEET na tle osób kształcących się i/lub pracujących

Z danych zgromadzonych w trzech edycjach badania *Diagnozy Społecznej* (2009-2013) wynika, iż skala bierności zawodowej i edukacyjnej osób w młodych jest w województwie wielkopolskim stosunkowo wysoka. Warto zauważyć, iż bierność ma zwykle związek z regionalną stopą bezrobocia (np. woj. lubuskie, kujawsko-pomorskie, warmińsko-mazurskie, mazowieckie). W Wielkopolsce niskiej stopie bezrobocia towarzyszy jednak stosunkowo wysoki odsetek osób młodych niekształcących się i niepracujących (NEET).

Tabela 1. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w podziale na województwa

	pracujący	uczniowie i studenci zaocznici	uczniowie i studenci dzienni	NEET	N
Dolnośląskie	23,1%	13,8%	44,6%	18,5%	390
Kujawsko-Pomorskie	20,6%	15,7%	43,3%	20,3%	344
Lubelskie	16,8%	13,8%	56,4%	13,0%	376
Lubuskie	19,1%	13,5%	46,6%	20,8%	178
Łódzkie	21,2%	20,0%	48,1%	10,7%	345
Małopolskie	23,8%	17,6%	47,6%	11,0%	454
Mazowieckie	21,4%	17,7%	48,0%	12,9%	688
Opolskie	25,7%	14,0%	45,0%	15,2%	171
Podkarpackie	14,3%	12,7%	55,0%	18,0%	440

Podlaskie	15,8%	13,7%	53,5%	17,0%	241
Pomorskie	23,4%	15,0%	42,4%	19,2%	354
Śląskie	20,5%	16,5%	47,1%	15,9%	665
Świętokrzyskie	14,6%	17,1%	50,4%	17,9%	280
Warmińsko-Mazurskie	20,4%	11,5%	48,5%	19,6%	270
Wielkopolskie	22,4%	18,1%	41,1%	18,3%	508
Zachodnio-Pomorskie	22,2%	9,3%	49,3%	19,3%	270

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej*, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013

2.1 Podstawowe wskaźniki socjodemograficzne

Bierność edukacyjna i zawodowa (por. tabela 2. i 3.) jest wyraźnie powiązana z płcią i miejscem zamieszkania. Wśród młodych pracujących, na dwóch mężczyzn przypada tylko jedna kobieta. Wynik ten tylko częściowo tłumaczy większa aktywność edukacyjna kobiet (generalnie w Polsce kobiety kształcą się przeciętnie dłużej) oraz fakt, że to głównie kobiety rezygnują z aktywności zawodowej ze względu na obowiązki opiekuńczo-wychowawcze (wśród kobiet w wieku 18-25 lat nieco ponad 7 proc. kobiet wskazało opiekę nad dzieckiem jako przyczynę bierności zawodowej, wśród mężczyzn odsetek ten wynosił 0,2 proc.).

Tabela 2. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a płeć

	pracujący	uczniowie i studenci zaoczni	uczniowie i studenci dzienni	NEET
mężczyzna	66,7% _a	42,4% _b	40,7% _b	45,2% _b
kobieta	33,3% _a	57,6% _b	59,3% _b	54,8% _b
N	114	92	209	93

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej*, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013. Różnicę proporcji pomiędzy kolumnami należy uznać za istotną statystycznie na poziomie 5 proc. jeśli symbole (litery) w przypisie dolnym przy wielkościach procentowych są różne.

Zgodnie z oczekiwaniami nieaktywność zawodowa i edukacyjna ma silniejsze natężenie w mniejszych ośrodkach. Szczególnie wyraźne różnice można zaobserwować pomiędzy dużymi miastami a wsiami, gdzie odsetek osób z kategorii NEET jest ponad dwukrotnie wyższy (różnica jest wprawdzie nieistotna statystycznie na poziomie 5 proc. jednak bardzo wyraźna).

Tabela 3. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a klasa miejscowości zamieszkania

	miasto powyżej 100 tys. mieszkańców	miasto do 100 tys. mieszkańców	wieś
pracujący	20,5% _a	26,5% _a	20,0% _a
uczniowie i studenci zaoczni	15,4% _a	19,5% _a	18,0% _a
uczniowie i studenci dzienni	53,8% _a	37,8% _b	39,6% _{a,b}
NEET	10,3% _a	16,2% _a	22,4% _a
N	78	185	145

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej*, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013

2.2 Kompetencje i kwalifikacje

Celem *Diagnozy Społecznej* nie jest analiza kompetencji ankietowanych, jednak badanie zawiera pewne informacje umożliwiające pomiar niektórych umiejętności, zwłaszcza techniczno-językowych (czynna i bierna znajomość języka obcego oraz umiejętność obsługi komputera). W odniesieniu do każdej z analizowanych kompetencji grupa osób nieaktywnych edukacyjnie i zawodowo wypada najslabiej. Różnice te są najwyraźniejsze przy porównaniu kategorii NEET z grupą osób studiujących. Różnice są mniejsze (i rzadziej istotne statystycznie) w zestawieniu z osobami pracującymi, jednak również w tym wypadku osoby bierne zawodowo i edukacyjnie wydają się zbiorowością o zdecydowanie niższym poziomie kompetencji.

Tabela 4. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a wybrane kompetencje i kwalifikacje

	pracujący	uczniowie i studenci zaoczni	uczniowie i studenci dzienni	NEET
czynna znajomość języka obcego	42,5% _{a,c}	59,8% _{a,b}	62,5% _b	34,4% _c
obsługa komputera: operacje na folderach	75,7% _a	83,1% _a	93,9% _b	69,2% _a
obsługa komputera: kopiowanie i wklejanie tekstu	68,6% _{a,b}	74,0% _{a,b}	83,4% _a	53,8% _b
obsługa komputera: praca z arkuszem kalkulacyjnym	38,6% _{a,b}	52,7% _a	45,7% _a	24,0% _b

obsługa komputera: tworzenie prezentacji	20,0% _a	32,9% _a	51,5% _b	14,0% _a
obsługa komputera: programowanie	12,9% _a	17,1% _a	19,8% _a	8,0% _a
obsługa komputera: instalacja programów	51,4% _{a,b}	55,3% _{a,b}	63,2% _a	40,0% _b
posiadanie prawa jazdy	67,5% _a	73,6% _a	45,0% _b	44,1% _b
N	85	80	170	72

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej*, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013

2.3 Kapitał społeczny

Jak zaznaczono wcześniej, *Diagnoza Społeczna* dostarcza wielu wskaźników pozwalających na wielowymiarową analizę wykluczenia społecznego. Jednym z jego objawów są niedostatki w sferze relacji społecznych. Osoby biernie zawodowo i edukacyjnie deklarowały kontakty z przeciętnie sześcioma przyjaciółmi. Wynik ten nie upoważnia do wniosku o wykluczeniu społecznym w sferze relacji międzyludzkich. Warto jednak zwrócić uwagę, że grupa NEET była zbiorowością o przeciętnie najmniejszej liczbie deklarowanych przyjaciół.

Tabela 5. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a przeciętna liczba przyjaciół

	średnia	odchylenie standardowe	mediana	N
pracujący	8,76	11,47	6	86
uczniowie i studenci zaoczeni	7,66	7,14	6	79
uczniowie i studenci dzienni	7,46	10,43	5	168
NEET	6,08	5,03	5	72
Ogółem	7,53	9,36	5	405

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej*, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013

Młodzi bierni zawodowo i edukacyjnie nie tylko deklarowali najmniejszą liczbę przyjaciół, ale również najgorzej oceniali jakość tych relacji, (por. tabela 6.) choć w wielu przypadkach różnice były stosunkowo małe i nieistotne statystycznie. Warto zwrócić uwagę, że tylko niecałe 3 proc. młodych z kategorii NEET zgodziło się ze stwierdzeniem, że większości ludzi można ufać¹ (wśród uczniów i studentów studiów dziennych odsetek ten był ponad 5 –

¹ Może dziwić tak niski poziom ufności we wszystkich analizowanych grupach. W pytaniu o zaufanie pojawia się bowiem nie tylko kategoria „nie”, ale również kategoria „ostrożności nigdy za wiele”, którą wybierał znaczny odsetek ankietowanych. Wysokie wskaźniki zadowolenia z relacji z rodziną i przyjaciółmi wynikają po części z faktu, że za osoby zadowolone uznano ankietowanych, którzy wskazali przynajmniej kategorię „raczej zadowolony”.

krotnie wyższy). Należy zaznaczyć, że generalny brak zaufania do innych ludzi przekłada się również na brak zaufania do instytucji, co może zmniejszać skuteczność ich działań.

Tabela 6. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a relacje z bliskimi

	pracujący	uczniowie i studenci zaoczni	uczniowie i studenci dzienni	NEET
poczucie bycia kochanym i darzonym zaufaniem	95,3% _a	93,7% _a	92,4% _a	90,3% _a
zaufanie do innych	9,4% _a	15,0% _a	11,1% _a	2,8% _a
zadowolenie z relacji rodzinnych	95,2% _a	95,0% _a	93,0% _a	91,5% _a
zadowolenie z relacji z przyjaciółmi	100,0% ¹	96,3% _a	94,1% _a	88,9% _a
N	85	80	170	72

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013*

Analiza kolejnych wymiarów jakości życia towarzyskiego konsekwentnie przedstawia grupę biernych zawodowo i edukacyjnie jako zbiorowość o najniższym zasobie kapitału społecznego (por. tabela 7). Osoby z kategorii NEET najrzadziej deklarowały wyjścia do pubu/kawiarni, kina czy na spotkania z przyjaciółmi. Najmniejsze różnice zaobserwowano w odniesieniu do częstotliwości spotkań towarzyskich. Ta aktywność jest prawdopodobnie najmniej uzależniona od zasobności materialnej i dostępnej infrastruktury (osoby z kategorii NEET mają przeciętnie niższe dochody i częściej mieszkają na wsiach).

Tabela 7. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a życie towarzyskie (przeciętna liczba wizyt w kawiarni, kinie oraz spotkań towarzyskich w miesiącu)

		kawiarnia	kino	spotkanie
pracujący	średnia	2,19	0,70	2,88
	odch. standardowe	2,72	1,22	3,21
	mediana	1	0	2
	N	85	83	84
uczniowie i studenci zaoczni	średnia	2,73	0,73	3,41
	odch. standardowe	2,95	1,01	3,75
	mediana	2	0	2
	N	79	79	80
uczniowie i studenci dzienni	średnia	2,90	0,84	5,02
	odch. standardowe	4,00	1,15	6,09
	mediana	2	1	3

	N	171	171	170
NEET	średnia	1,41	0,21	2,94
	odch.standardowe	2,57	0,53	4,13
	mediana	0	0	1
	N	70	71	71

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej*, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013

2.4 Dobrostan psychiczny

Wykluczenie społeczne jest silnie skorelowane z dobrostanem psychicznym, co potwierdzają dane przedstawione w tabeli 8. i 9. Przedstawiony w pierwszej z nich wskaźnik natężenia syndromów depresji psychicznej sugeruje, że w żadnej z wymienionych grup zagrożenie depresją nie jest wysokie (im wyższa wartość wskaźnika, tym większe natężenie syndromów, przeciętna wartość wskaźnika dla osób dorosłych zamieszkujących Polskę wynosi nieco powyżej 4. Natężenie syndromów depresji psychicznej zwykle wzrasta z wiekiem). Niemniej wśród osób nieaktywnych zawodowo i edukacyjnie natężenie syndromów depresji jest najwyższe (w porównaniu z grupą osób pracujących różnica jest istotna statystycznie na poziomie istotności 1 proc.).

Tabela 8. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a symptomy depresji psychicznej

	średnia	N	odch. standardowe
pracujący	1,18	83	2,76
uczniowie i studenci zaoczni	1,32	78	2,19
uczniowie i studenci dzienni	1,59	160	2,27
bezrobotni i bierni zawodowo	1,61	72	1,95
Ogółem	1,45	393	2,31

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej*, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013

Ocena dobrostanu psychicznego w grupie NEET wypada zdecydowanie gorzej, jeśli za jego wskaźnik przyjmiemy ocenę dotychczasowego życia. W grupie osób biernych ponad 18 proc. osób uważała całe swoje życie za nieszczęśliwe, ponad trzy razy więcej niż w zbiorowości osób pracujących.

Tabela 9. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a zadowolenie z życia

	pracujący	uczniowie i studenci zaoczni	uczniowie i studenci dzienni	NEET
Osoby uważające swoje życie za nieszczęśliwe (w proc.)	5,8% _a	8,8% _a	8,2% _a	18,1% _a
N	86	80	171	72

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej*, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013

2.5 Stan zdrowia i styl życia

Jedną z istotniejszych determinant bierności zawodowej i edukacyjnej jest fizyczna niepełnosprawność. W wyodrębnionej zbiorowości udział osób z orzeczoną niepełnosprawnością był bardzo mały, z tego względu nie analizowano tego zagadnienia. W *Diagnozie Społecznej* zawarte są jednak inne, oparte na deklaracjach ankietowanych, wskaźniki stanu zdrowia. Przedstawione w tabeli 10. dane nie wskazują jednak na występowanie istotnych różnic między analizowanymi grupami pod względem stanu zdrowia.

Tabela 10. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a stan zdrowia

	pracujący	uczniowie i studenci zaoczni	uczniowie i studenci dzienni	NEET
niezadowoleni ze stanu zdrowia (w proc.)	10,5% _a	10,0% _a	11,1% _a	12,5% _a
osoby deklarujące problemy zdrowotne utrudniające wykonywanie codziennych zajęć (w proc.)	26,7% _a	31,3% _a	30,4% _a	30,6% _a
N	86	80	171	72

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej*, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013

Wyniki przeprowadzonych analiz nie sugerują również, że grupa młodych nieaktywnych zawodowo i edukacyjnie relatywnie częściej sięga po alkohol i narkotyki (por. tabela 11.).

Tabela 11. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a zażywanie alkoholu i narkotyków

	pracujący	uczniowie i studenci zaoczni	uczniowie i studenci dzienni	bezrobotni i bierni zawodowo
osoby deklarujące nadużywanie alkoholu (w proc.)	7,1% _a	6,3% _a	9,4% _a	6,9% _a
osoby deklarujące zażywanie narkotyków lub dopalaczy (w proc.)	8,1% _a	2,5% _a	4,1% _a	5,6% _a
N	85	80	171	72

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej*, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013

Osoby z kategorii NEET nie różniły się również od innych, jeśli chodzi o deklarowane problemy z prawem czy poczucie bycia dyskryminowanym (por. tabela 12.).

Tabela 12. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a poczucie dyskryminacji i problemy z prawem

	pracujący	uczniowie i studenci zaoczni	uczniowie i studenci dzienni	bezrobotni i bierni zawodowo
osoby czujące, że były dyskryminowane (w proc.)	1,2% _a	2,5% _a	2,9% _a	0,00%
osoby deklarujące problemy z prawem (w proc.)	8,1% _a	6,3% _a	9,4% _a	8,3% _a
N	86	80	171	72

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej*, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013

2.6 Warunki życia

W analizie przeprowadzonej na potrzeby niniejszego raportu nie zbadano na ile warunki życia były skutkiem, a na ile konsekwencją, bierności edukacyjnej i zawodowej (biorąc pod uwagę ograniczenia dotyczące specyfiki zmiennych oraz niewielką liczebność próby analiza ta byłaby trudna do wykonania). Poprzestano na prostej analizie związku między tymi dwoma zmiennymi. Choć wyniki nie zawsze są istotne statystycznie, dane przedstawione w tabeli 13. dość wyraźnie wykazują, że osoby z kategorii NEET pochodzą z gospodarstw domowych o przeciętnie najniższych dochodach i najgorszym wyposażeniu. Warto zauważyć, że tylko nieco ponad połowa młodych biernych zawodowo posiadała dostęp do internetu, co biorąc pod uwagę sposób poszukiwania pracy przez osoby młode, stanowi istotne utrudnienie dla podjęcia zatrudnienia.

Tabela 13. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a zasobność i wyposażenie gospodarstwa domowego

	pracujący	uczniowie i studenci zaocznici	uczniowie i studenci dzienni	NEET
gosp. deklarujące problemy, że z trudnością wiążą koniec z końcem	67,0% _a	67,4% _a	68,3% _a	80,9% _a
liczba obserwacji	109	86	199	89
gosp. deklarujące korzystanie z pomocy zewnętrznej	12,3% _a	9,9% _a	14,4% _a	22,8% _a
liczba obserwacji	114	91	209	92
gosp. deklarujące korzystanie z pomocy społecznej lub pomocy Caritasu	35,0% _a	20,0% _a	22,8% _a	40,6% _a
liczba obserwacji	20	20	57	32
gosp. posiadające oszczędności	27,2% _{a,b}	39,1% _a	35,9% _a	20,4% _b
liczba obserwacji	114	92	209	93
gosp. posiadające dostęp do internetu	73,7% _a	91,3% _b	90,0% _b	54,8% _c
liczba obserwacji	114	92	209	93
gosp. posiadające komputer stacjonarny lub przenośny	82,5% _{a,c}	93,5% _{a,b}	94,7% _b	66,7% _c
liczba obserwacji	114	92	209	62

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013*

Jednym z istotniejszych czynników powodzenia w szkole i na rynku pracy jest wykształcenie rodziców. Grupa osób nieaktywnych zawodowo i edukacyjnie dość wyraźnie odbiegała pod tym względem od zbiorowości studentów, nie różniła się jednak istotnie od osób pracujących.

Tabela 14. Aktywność zawodowa i edukacyjna osób w wieku 18-25 lat w woj. wielkopolskim a wykształcenia ojca (gdy ankietowany miał 14 lat)

	pracujący	uczniowie i studenci zaocznici	uczniowie i studenci dzienni	NEET
podstawowe lub zasadnicze zawodowe	81,2% _a	67,5% _{a,b}	53,3% _b	85,9% _a
średnie	14,1% _a	26,0% _{a,b}	35,3% _b	9,9% _a
wyższe	4,7% _a	6,5% _a	11,4% _a	4,2% _a
N	85	77	157	71

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej, edycje badania z lat 2009, 2011, 2013*

3. Potencjał przedsiębiorczości wśród młodych bezrobotnych (18-29 lat)

Z danych zgromadzonych w *badaniu Bilans Kapitału Ludzkiego* wynika, że zdecydowaną większość (por. tabela 15.) zarejestrowanych bezrobotnych należy w zaliczyć do kategorii NEET (osób niepracujących, niekształących się i niedoszkalających). Należy zaznaczyć, że badanie bezrobotnych prowadzone w ramach *Bilansu Kapitału Ludzkiego* obejmuje tylko bezrobotnych rejestrowanych. Poniższa analiza nie obejmuje zatem osób z grupy NEET, które nie są zarejestrowane w urzędach pracy.

Tabela 15. Aktywność edukacyjna osób bezrobotnych w wieku 18-29 lat w woj. wielkopolskim

	proc. wskazań	N
bezrobotni, którzy nie kształcili się i nie szkolili	74,9	206
bezrobotni szkolący się samodzielnie	9,8	27
bezrobotni biorący udział w kursach lub szkoleniach	15,3	42
ogółem	100	275

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Bilansu Kapitału Ludzkiego, Badanie Bezrobotnych przeprowadzone w 2010 roku

3.1 Kompetencje i kwalifikacje młodych bezrobotnych z punktu widzenia promowania przedsiębiorczości

Ocena skuteczności potencjalnych działań promujących przedsiębiorczość osób młodych wymaga analizy profilu kompetencyjnego tej grupy. W badaniu *Bilans Kapitału Ludzkiego* ankietowani dokonywali samooceny 11 grup kompetencji (w skali 1-5, gdzie „1” oznacza bardzo niski, a „5” bardzo wysoki poziom kompetencji). Zestawienie przeciętnych wartości tych ocen w podziale na poziom wykształcenia przedstawia tabela 16. Warto zauważyć, że wśród najniżej ocenianych umiejętności znalazły się kompetencje kierownicze, w których skład wchodziły: zdolności kierownicze i organizacja pracy, przydzielanie zadań innym pracownikom, koordynowanie pracy innych pracowników. Kompetencje te są niezwykle istotne dla skutecznego prowadzenia własnego przedsiębiorstwa (zatrudniającego pracowników). Przeciętnie nisko oceniono również bardzo konkretne, zawodowe kompetencje, które można by wykorzystać w ramach własnej działalności gospodarczej (obsługa, montowanie i naprawa urządzeń, organizowanie i prowadzenie prac biurowych, zdolności artystyczne i twórcze).

Tabela 16. Samoocena kompetencji bezrobotnych w wieku 18-29 lat w woj. wielkopolskim

	podstawowe, zasadnicze zawodowe		średnie i wyższe		ogółem	
	Średnia ocena	N	Średnia ocena	N	Średnia ocena	N
wyszukiwanie i analiza informacji oraz wyciąganie wniosków	2,79	106	3,45	152	3,18	258
obsługa, montowanie i naprawa urządzeń	2,59	106	2,80	152	2,72	258
wykonywanie obliczeń	2,66	106	3,28	151	3,03	257
obsługa komputera i wykorzystanie internetu	3,12	106	3,84	152	3,54	258
zdolności artystyczne i twórcze	2,60	106	2,92	152	2,79	258
sprawność fizyczna	3,54	106	3,78	152	3,68	258
samoorganizacja pracy i przejawianie inicjatywy, terminowość	3,02	106	3,54	152	3,33	258
kontakty z innymi ludźmi	3,41	106	3,93	152	3,71	258
organizowanie i prowadzenie prac biurowych	2,43	106	3,59	152	3,12	258
zdolności kierownicze i organizacja pracy	2,53	106	3,36	151	3,02	257
dyspozycyjność	3,34	106	3,80	152	3,61	258

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Bilansu Kapitału Ludzkiego, Badanie Bezrobotnych przeprowadzone w 2010 roku

Warto również zaznaczyć, że młodzi bezrobotni relatywnie niechętnie podjęliby pracę wymagającą wykorzystania tych kompetencji. Tabela 17. przedstawia przeciętne wartości odpowiedzi na pytanie o chęć wykonywania pracy wymagającej wykorzystania poszczególnych umiejętności (w skali 1-5, gdzie „1” oznacza zdecydowanie nie, a „5” – zdecydowanie tak). Ponownie kompetencje potencjalnie bardzo istotne z punktu widzenia prowadzenia przedsiębiorstwa czy własnej działalności gospodarczej znalazły się na najniższych pozycjach.

Tabela 17. Chęć wykorzystania kompetencji w przyszłej pracy zawodowej przez bezrobotnych w wieku 18-29 lat w woj. wielkopolskim

	zasadnicze zawodowe, podstawowe		średnie i wyższe		ogółem	
	Średnia ocena	N	Średnia ocena	N	Średnia ocena	N
wyszukiwanie i analiza informacji oraz wyciąganie wniosków	2,84	105	3,56	151	3,26	256
obsługa, montowanie i naprawa urządzeń technicznych	2,63	105	2,79	151	2,73	256

wykonywanie obliczeń	2,59	105	3,35	151	3,04	256
obsługa komputera i wykorzystanie internetu	3,06	105	3,96	151	3,59	256
zdolności artystyczne i twórcze	2,51	105	2,97	151	2,78	256
sprawność fizyczna	3,50	105	3,68	151	3,61	256
samoorganizacja pracy i przejawianie inicjatywy, terminowość	3,08	106	3,67	150	3,42	256
kontakty z innymi ludźmi	3,61	106	3,99	151	3,84	257
organizowanie i prowadzenie prac biurowych	2,43	106	3,64	150	3,14	256
zdolności kierownicze i organizacja pracy innych	2,58	106	3,37	150	3,05	256
Dyspozycyjność	3,41	106	3,79	151	3,63	257

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Bilansu Kapitału Ludzkiego, Badanie Bezrobotnych przeprowadzone w 2010 roku

W pewnym stopniu o gotowości i przygotowaniu do rozpoczęcia samozatrudnienia świadczą wcześniejsze doświadczenia zawodowe osób bezrobotnych (por. tabela 18.). Doświadczenie z prowadzenia własnej działalności gospodarczej zadeklarowało tylko nieco ponad 2 proc. ankietowanych (była to najrzadziej wskazywana forma zatrudnienia). Zdecydowanie więcej osób przyznało się do wykonywania w przeszłości pracy bez zawarcia formalnej umowy.

Tabela 18. Forma zatrudnienia wykonywanej wcześniej pracy przez bezrobotnych w wieku 18-29 lat w woj. wielkopolskim

W przeszłości zatrudniony na umowę o pracę	44,7%
W przeszłości prowadził działalność gospodarczą/rolniczą	2,2%
W przeszłości zatrudniony na umowę zlecenie/o dzieło	14,9%
W przeszłości pracował bez formalnej umowy	6,2%
W przeszłości pomagał nieodpłatnie w rodzinnej działalności gosp/roln	6,2%
W przeszłości wykonywał pracę w ramach praktyki/stażu	31,6%
W przeszłości wykonywał którąś z prac za granicą	8,0%
N=258	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Bilansu Kapitału Ludzkiego, Badanie Bezrobotnych przeprowadzone w 2010 roku

3.2 Skłonność młodych bezrobotnych do podejmowania własnej działalności gospodarczej

Analizując deklaracje dotyczące chęci podjęcia własnej działalności gospodarczej, młode osoby bezrobotne należy uznać za grupę pozornie pozytywnie nastawioną do idei

prowadzenia własnej firmy. Wydaje się, że skłonność do rozpoczęcia działalności gospodarczej związana jest z wykształceniem. W grupie młodych bezrobotnych z przynajmniej średnim wykształceniem co trzecia osoba rozważała podjęcia własnej działalności, a prawie połowa z tych osób faktycznie podjęła starania związane z jej założeniem.

Tabela 19. Chęć podjęcia własnej działalności gospodarczej przez bezrobotnych w wieku 18-29 lat w woj. wielkopolskim

	POZIOM WYKSZTAŁCENIA	
	zasadnicze zawodowe, podstawowe	średnie i wyższe
Rozważał możliwość rozpoczęcia własnej działalności gospodarczej	25,8% _a	33,1% _a
N	89	124
W ciągu ostatnich 4 tygodni podjął starania o rozpoczęcie działalności (jeśli rozważała)	36,4% _a	45,0% _a
N	22	40

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Bilansu Kapitału Ludzkiego, Badanie Bezrobotnych przeprowadzone w 2010 roku

Analiza preferencji co do trybu przyszłej pracy sugeruje jednak, że młodzi bezrobotni zdecydowanie chętniej niż własną działalność gospodarczą podjęliby pracę w etatową, oferującą większą stabilność zatrudnienia (por. tabela 20.).

Tabela 20. Preferencje odnośnie do trybu przyszłej pracy. Bezrobotni w wieku 18-29 lat w woj. wielkopolskim

	POZIOM WYKSZTAŁCENIA	
	zasadnicze zawodowe, podstawowe	średnie i wyższe
pełny etat	91,4% _a	89,7% _a
część etatu	3,2% _a	6,3% _a
dorywczo	0,00%	4,8% _a
własna działalność gosp.	0,00%	2,4% _a
	N=93	N=126

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Bilansu Kapitału Ludzkiego, Badanie Bezrobotnych przeprowadzone w 2010 roku

Pośrednio o skłonności do podejmowania własnej działalności gospodarczej informuje również zestawienie deklarowanych potrzeb szkoleniowych (por. tabela 21.). Wśród najczęściej wymienianych pojawiały się bardzo konkretne kompetencje i kwalifikacje związane z określonym zawodem. Kompetencje przydatne w prowadzeniu własnej

działalności gospodarczej znalazły się na odleglejszych pozycjach. Warto zaznaczyć, że lista dziesięciu najczęściej wymienianych potrzeb szkoleniowych w województwie wielkopolskim była taka sama jak lista najważniejszych potrzeb szkoleniowych dla próby ogólnopolskiej.

Tabela 21. Deklarowane potrzeby szkoleniowe bezrobotnych w wieku 18-29 lat w woj. wielkopolskim

	Liczba wskazań	proc. wskazań
inne języki obce	9	10,1
kierowca wózków widłowych	8	9,0
język angielski	7	7,9
informatyka: podstawy obsługi komputera np. word, excel, ppoint	5	5,6
kosmetyczne, fryzjerskie, wizaż,	5	5,6
sprzedawca, kasjer, kasa fiskalna	4	4,5
obsługa biura, sekretariatu, kursy dla sekretarek, asystentek	4	4,5
prawo jazdy	4	4,5
zawodowe, bez skonkretyzowania	4	4,5
inne specjalistyczne z zakresu budownictwa i przemysłu	3	3,4
ukończenie szkoły	3	3,4
N=89		

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Bilansu Kapitału Ludzkiego, Badanie Bezrobotnych przeprowadzone w 2010 roku

4. Problem wczesnego porzucania kształcenia (*early drop-out*)

W Polsce osoby niepełnoletnie objęte są obowiązkiem edukacyjnym. Problem wczesnego porzucania kształcenia dotyczy zatem stosunkowo niewielkiej liczby osób w wieku 15-17 lat. Z tego względu przeprowadzenie analiz z wykorzystaniem danych reprezentatywnych było niemożliwe. Tę część raportu oparto zatem wyłącznie na analizie literatury. W 2013 roku opublikowano krytyczny przegląd literatury światowej poświęcony problemowi wczesnego porzucania edukacji (por. de Witte et al., 2013), który stanowi najrozleglejsze i najbardziej aktualne kompendium wiedzy na temat badań tego zjawiska. Na podstawie przeprowadzonej metaanalizy autorzy zidentyfikowali 4 podstawowe grupy czynników wpływających na ryzyko wczesnego porzucenia edukacji: czynniki związane z charakterystyką ucznia (cięża, niski poziom kompetencji, zaangażowania, aspiracji zawodowych, dyscypliny), czynniki socjodemograficzne (płeć, status imigranta, niepełnosprawność, grupa etniczna), czynniki związane z charakterystyką rodziny (status społeczny i ekonomiczny rodziców, wychowywanie się w niepełnej rodzinie, relacje z rodzicami), czynniki związane

z charakterystyką szkoły (wyposażenie, typ i wielkość szkoły, kultura nauczania, kompetencje nauczycieli, jakość relacji między uczniami a nauczycielami), czynniki związane ze środowiskiem lokalnym (występowanie dyskryminacji, rozwój ekonomiczny regionu i dostępność pracy, charakterystyka przyjaciół ucznia, przyjaciele z podobnymi problemami). Biorąc pod uwagę przedstawione czynniki wydaje się, że lista determinant wczesnego porzucania szkoły, wczesnej bierności zawodowej i edukacyjnej oraz wykluczenia społecznego w zasadzie się pokrywa.

5. Wnioski i rekomendacje

Przeprowadzone analizy z wykorzystaniem danych z *Diagnozy Społecznej*, sugerują, że grupa młodych osób nieaktywnych zawodowo i edukacyjnie (NEET) może być silnie narażona na wykluczenie społeczne. Specyfika wykorzystanych danych oraz stosunkowo niewielka liczba obserwacji (z reprezentatywnej próby dla całej Polski wybrano osoby w wieku 18-25 mieszkające w województwie wielkopolskim) nie pozwoliły na oszacowanie na ile bierność zawodowa była skutkiem, a na ile przyczyną wykluczenia. Przeprowadzone analizy porównawcze wykazały jednak, że bierność zawodowa w wieku młodym jest silnie związana z ryzykiem wykluczenia społecznego w zasadzie we wszystkich analizowanych wymiarach wykluczenia.

Osoby z kategorii NEET, w porównaniach z ich pracującymi lub uczącymi się rówieśnikami, okazały się grupą o relatywnie najniższych zasobach kapitału ludzkiego (najniższy poziom kompetencji techniczno-językowych) i społecznego (stosunkowo najmniejsza liczba przyjaciół, najniższy poziom zadowolenia z relacji z bliskimi, niski poziom zaufania do innych ludzi). Osoby bierno zawodowo deklarowały również najniższy poziom dobrostanu psychicznego (relatywnie najwyższy poziom natężenia symptomów depresji psychicznej, najwyższy odsetek osób niezadowolonych ze swojego życia) oraz żyły w gospodarstwach domowych o relatywnie najgorszym standardzie (posiadanie komputera, dostęp do internetu, stabilność finansowa). Młodzi bierno zawodowo nie różnili się od innych w zasadzie tylko pod względem deklarowanego stanu zdrowia. Inne badania dowodzą jednak, że niepełnosprawność jest istotną determinantą bierności zawodowej i edukacyjnej (ze względu na wielkość próby w niniejszym raporcie nie badano problemu niepełnosprawności).

Warto również zaznaczyć, że grupa NEET, pod względem analizowanych wskaźników wykluczenia społecznego, zdecydowanie bardziej różniła się od zbiorowości osób studiujących (zwłaszcza w trybie dziennym) niż od zbiorowości osób pracujących. Analizując zagrożenie wykluczeniem społecznym wśród osób młodych warto zatem zwracać uwagę

również na osoby pracujące. Sam fakt wykonywania pracy nie musi bowiem oznaczać materialnego bezpieczeństwa, a wśród osób czynnych zawodowo również znajdują się osoby ubogie (kategoria *working poor*).

Symptomy zagrożenia wykluczeniem społecznym obserwowane praktycznie we wszystkich jego wymiarach sugerują, że działania interwencyjne prowadzone przez instytucję tylko jednego typu (np. urząd pracy) mogą mieć niską skuteczność. Deficyty i problemy młodych biernych są zbyt rozległe, by rozwiązać je mogły tylko działania ze sfery reintegracji zawodowej. W stosunku do osób z kategorii NEET niezbędne wydają się również działania nakierowane na reintegrację społeczną. Wymaga to jednak kompleksowego wsparcia i współpracy służb zatrudnienia, instytucji pomocy społecznej (prawie jedna czwarta młodych biernych zawodowo żyje w gospodarstwach korzystających z zewnętrznej pomocy), instytucji systemu edukacji i oświaty. Warto również zaznaczyć, że niski poziom kapitału społecznego osób z kategorii NEET może wiązać się z nieufnością wobec działań administracji publicznej (około 1/3 młodych bezrobotnych negatywnie oceniało działalność urzędów pracy, a osoby z kategorii NEET charakteryzowały się bardzo niskim zaufaniem do ludzi). Mając to na uwadze warto do współpracy na rzecz wsparcia młodych biernych zawodowo zaangażować organizacje pozarządowe.

Bierność zawodowa i edukacyjna osób młodych jest w dużej mierze efektem niesprzyjających warunków rozwojowych. Działania służb zatrudnienia są więc, biorąc pod uwagę cykl życia człowieka, podejmowane na stosunkowo późnym etapie jego rozwoju. W badaniach kapitału ludzkiego zwraca się uwagę na ich stosunkowo niską efektywność. Za skuteczniejsze uznaje się działania profilaktyczne nakierowane na zapewnienie prawidłowych warunków rozwoju od etapu wczesnego dzieciństwa. Istnieje bogaty katalog interwencji tego typu o udokumentowanej skuteczności (por. Heckman, 2000). Europejskim przykładem może być brytyjski program *Sure Start* zapewniający kompleksowe wsparcie dla rodzin w zakresie obowiązków opiekuńczo-wychowawczych.

Przeprowadzona na podstawie danych z *Bilansu Kapitału Ludzkiego* charakterystyka młodych bezrobotnych (w wieku 18-29 lat), pod kątem skuteczności działań promujących przedsiębiorczość, prowadzi przede wszystkim do konstatacji o niskim poziomie kompetencji ważnych dla prowadzenia własnej działalności gospodarczej. Ankietowani nisko ocenili zarówno swoje umiejętności kierownicze, istotne w zarządzaniu przedsiębiorstwem (zdolności kierownicze i organizacja pracy, przydzielanie zadań innym pracownikom, koordynowanie pracy innych pracowników), jak i konkretne umiejętności zawodowe, które mogłyby zostać wykorzystane w ramach własnej działalności gospodarczej (obsługa,

montowanie i naprawa urządzeń, organizowanie i prowadzenie prac biurowych, zdolności artystyczne i twórcze). Objęci badaniem bezrobotni nie deklarowali również wyraźnej chęci do wykonywania pracy, w której te kompetencje byłyby wykorzystywane.

Wprawdzie stosunkowo wielu młodych bezrobotnych deklarowało, że rozważa podjęcie własnej działalności gospodarczej (zwłaszcza osoby z przynajmniej średnim wykształceniem), jednak pytani o preferencje co do formy zatrudnienia, prawie jednogłośnie wskazywali na zatrudnienie etatowe. Znikomy odsetek młodych bezrobotnych deklarował doświadczenie w prowadzeniu pracy na własny rachunek. Również niewiele osób wśród potrzeb szkoleniowych wskazywało na kompetencje związane z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej.

Do działań promujących przedsiębiorczość wśród młodych osób bezrobotnych powinno się zatem podchodzić z dużą ostrożnością. Prowadzenie własnej działalności gospodarczej jest działaniem skomplikowanym, wymaga bowiem wykorzystania szerokiego zakresu kompetencji – nie tylko konkretnych umiejętności zawodowych, ale również kompetencji kierowniczych i organizacyjnych, zdolności prowadzenia rozmów z klientami, umiejętności załatwiania spraw formalnych związanych z prowadzeniem własnej firmy. Wymaga również pewnej wiedzy ekonomicznej, finansowej i prawniczej. Skutecznemu prowadzeniu własnej działalności sprzyja również szereg tzw. kompetencji miękkich, takich, jak motywacja, samodyscyplina, wiara w siebie. Istotne jest również wsparcie ze strony najbliższych.

Młode osoby bezrobotne są grupą zagrożoną wykluczeniem społecznym i, jak sugerują przeprowadzone analizy, cechują się niskim poziomem kompetencji istotnych dla prowadzenia własnej działalności gospodarczej. W Polsce mamy kilkuletnie doświadczenia w promowaniu przedsiębiorczości wśród osób zagrożonych wykluczeniem. Przedsiębiorczość społeczna (głównie w formie spółdzielczości socjalnej) mimo dużego wsparcia finansowego i instytucjonalnego odnosi umiarkowane sukcesy.

Pytani o preferowaną formę zatrudnienia, młodzi bezrobotni prawie jednogłośnie wskazują na pracę etatową. Własna działalność gospodarcza uchodzi bowiem za formę mało stabilną. Sam fakt założenia własnej działalności gospodarczej w praktyce nie zmienia znacząco pozycji młodych osób bezrobotnych. Działania skierowana na promowanie przedsiębiorczości wydają się skuteczne tylko w odniesieniu do nielicznej grupy osób z kategorii NEET (o najwyższym poziomie kompetencji i najmniejszym ryzyku wykluczenia społecznego).

6. Literatura

- Batorski, D., 2013. Polacy wobec technologii cyfrowych - uwarunkowania dostępności i sposobów korzystania (PL). *Contemporary Economics* 7, 328–352.
- Breen, R., 2005. Explaining Cross-national Variation in Youth Unemployment Market and Institutional Factors. *Eur Sociol Rev* 21, 125–134.
- Buttler, D., 2010. Pozycja absolwentów na rynku pracy. Znaczenie komunikacji między szkołami a pracodawcami. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu* 72–82.
- Caliendo, M., Künn, S., Schmidl, R., 2011. Fighting youth unemployment: The effects of active labor market policies (No. 6222). Discussion Paper series, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit.
- Czapiński, J., 2013. Stan społeczeństwa obywatelskiego. Identyfikacja i aktywność polityczna (PL). *Contemporary Economics* 7, 317–320.
- Czapiński, J., Panek, T., 2013. Wykluczenie społeczne. *Contemporary Economics* 7, 342–359.
- Czapiński, J., 2013. Stan społeczeństwa obywatelskiego. Kapitał społeczny (PL). *Contemporary Economics* 7, 296.
- De Witte, K., Cabus, S., Thyssen, G., Groot, W., van den Brink, H., 2013. A Critical Review of the Literature on School Dropout. *Tier Working Paper Series*.
- Domański, H., 2010. Nowe ogniwa nierówności edukacyjnych w Polsce. *Studia Socjologiczne* 7–29.
- Heckman, J.J., 2000. Policies to foster human capital. *Research in Economics* 54, 3–56.
- Kabaj, M., 2010. System Kształcenia Zawodowego i Kierunki Jego Doskonalenia w Warunkach Integracji i Wzrostu Konkurencyjności. *Związek Rzemiosła Polskiego*.
- Kawaguchi, D., Murao, T., 2014. Labor Market Institutions and Long-Term Effects of Youth Unemployment (IZA Discussion Paper No. 8156). *Institute for the Study of Labor (IZA)*.
- Mascherini, M., 2012. Young people and NEETs in Europe: First findings. *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*.
- Ryan, P., 2001. The School-to-Work Transition: A Cross-National Perspective. *Journal of Economic Literature* 39, 34–92.
- Sissons, P., Jones, K., 2012. *Lost in Transition*.
- Szreder, M., Kalisiak, K., Białowas, K., Szapiro, T., 2012. Premia płacowa z wykształcenia wyższego według kierunku studiów. *Ekonomista* 555–576.